

DOI: 10.17986/blm.1710

Adli Tıp Bülteni 2024;29(3):279-289

Çocuk İhmal ve İstismarı: On Yıllık Hedefin Stratejisi “INSPIRE” “Check-List” Ötesine Geçer mi? Ümit “Var” mı? Ümitvar “Olmak” mı?

Child Abuse and Neglect: Strategy for the Ten-Year Target “INSPIRE” Goes Beyond the “Check-List”? Is There “Hope”? to “Be” Hopeful?

Naile Esra Saka¹, Cemil Çelik², Uğur Ata¹

¹Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tıp Fakültesi, Adli Tıp Anabilim Dalı, Tekirdağ, Türkiye

²Kahramanmaraş Adli Tıp Şube Müdürlüğü, Kahramanmaraş, Türkiye

ÖZ

Çocuk ihmal ve istismarı (Çİ), çocuk yaş grubundaki yani 18 yaşından küçük her bireyin, bakımından sorumlu olan kişi veya kişiler tarafından, evinde veya etkileşimde bulunduğu bir kuruluştaki, biyopsikososyal gelişimini ve sağlığını olumsuz yönde etkileyen, kaza haricindeki engellenebilir davranışlara maruz kalması durumudur. Uluslararası düzlemde kabul gören ortak tanımlamaları benimseme konusunda ülkelerin kendi kültürel normlarına bağlı tavır sergilemesi ve mevzuat farklılıklarına sahip olması epidemiyolojik çalışmaları güçleştirdiği gibi Çİ sorununun önlenme ve müdahale aşamasında birçok eksiklikleri beraberinde getirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF, UNESCO, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Çocuklara Yönelik Şiddet Özel Temsilcisi ve Çocuklara Yönelik Şiddeti Sonlandırma Küresel Ortaklığı tarafından “Çocuğa Karşı Şiddetin Önlenmesine İlişkin Küresel Durum Raporu 2020” isminde, ulusal kalkınma hedefli ileri 10 yıllık süreci içerecek INSPIRE adı verilen yedi ilkeye dayandırılmış stratejik plan geliştirilmiştir. Ülkelerden toplanan ilk verilere göre, ülkelerin çoğunun bazı adımları attığı, ancak hükümet yetkililerinin çabalarının uluslararası örgütlerin koyduğu hedeflere ulaşmada yetersiz kaldığı raporlandırılmıştır. Çİ ile mücadele ve müdahale yöntemlerine evrensel bir düzenleme getiren; sağlık, hukuk, eğitim ve sosyal politikaların önemine dikkat çeken INSPIRE, umut olabileceği gibi 2020-2030 arası on yıllık eylem planı ile acil harekete geçme ihtiyacına yönelik tavsiyeleri ile de değerli bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adli bildirimler, çocuk ihmal ve istismarı, INSPIRE, önleme stratejileri, sosyal politika düzenlemeleri

Yazışma Adresi/Address for Correspondence: Uğur Ata, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tıp Fakültesi, Adli Tıp Anabilim Dalı, Tekirdağ, Türkiye
E-posta: dr.ata52@hotmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8400-293X

Geliş tarihi/Received: 27.05.2024
Kabul tarihi/Accepted: 01.08.2024

ABSTRACT

Child abuse and neglect (CAN) is the exposure of a child in the 0-18 age group to a harmful, non-accidental and preventable behavior by the person or persons responsible for caring for him/her at home or in an institution with which he or she interacts. The fact that countries adhere to their own cultural norms and have differences in legislation regarding the adoption of internationally accepted common definitions has made epidemiological studies difficult and has brought about many deficiencies in the prevention and intervention phase of the CAN problem. World Health Organization, UNICEF, UNESCO, the United Nations Secretary-General's Special Representative on Violence Against Children and the Global Partnership to End Violence Against Children have compiled seven principles called INSPIRE, which will include a forward 10-year period with national development targets, titled "Global Status Report on Preventing Violence Against Children 2020". A based strategic plan has been developed. According to preliminary data collected from countries, most countries have taken some steps, but the efforts of government officials are reported to be insufficient to achieve sustainable development goals. To bring a universal regulation to combat and intervention methods against CAN; INSPIRE, which draws attention to the importance of health, law, education and social policies, is both hopeful and valuable with its ten-year action plan between 2020-2030 and its recommendations for the need for urgent action.

Keywords: Forensic reporting, child abuse and neglect, INSPIRE, prevention strategies, social policy arrangements

GİRİŞ

Tanımlamalar, Mevzuat, Doktrin ve Kavramsal Bakışlar

Uluslararası sözleşmelere göre; uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuktur (1).

Bununla birlikte Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BMÇHS) esas alınarak ülkemizde uygulamaya konulan 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun 3/1-a maddesinde, daha erken yaşta ergin bile olsa 18 yaşını doldurmamış kişilere çocuk vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 6/1-b maddesi uyarınca da 18 yaşını doldurmamış bireylere çocuk denilmektedir (2-4).

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) yaptığı ve en uygun olarak kabul edilen tanımlamaya göre; "Bir sorumluluk, güven ya da güç ilişkisi bağlamında; çocuğun sağlığına, yaşamına, gelişimine, özsaygısına, onuruna fiilen ya da potansiyel zarar verebilen fiziksel veya emosyonel kötü davranışlar, cinsel istismar, ihmal ya da ihmalkâr tutumlar, ticari çıkar ve her türlü sömürü için çocuğun kullanılmasını içeren davranışlar" çocuk istismarı ve ihmaldir. Kısaca çocuk ihmal ve istismarı, evrensel değerlerle biyo-psiko-sosyal (bütüncül) yaklaşımı gerektiren, çocuğa zarar veren eylem veya eylemsizliklerin halidir (5). Bu bakış şekline göre, çocuk yaşta evlendirilmeleri, zorunlu temel eğitimlerine önem verilmemeleri, yaşına ve gelişimine uygun olmayan ortamlarda çalıştırılmalarının her birinin istismar ve ihmal tanımlamasında yer aldığı görülmektedir (5-7).

Birçok kılavuz, araştırma makaleleri, tez çalışmaları ve sosyal hizmet uygulamalarında, DSÖ esas alınarak çocuk ihmal ve istismarı (Çİİ) ile ilgili sınıflamalar yapılmıştır. Kabul edilen sınıflamaya göre Çİİ; ihmal, fiziksel istismar, duygusal istismar ve cinsel istismar olmak üzere dört ana başlıkta ele alınmaktadır (5,8-11).

Her ne kadar bu ana başlıklar temel sınıflama olarak kabul edilse de gelişmekte ve geri kalmış ülkelerde istismar ve ihmal olarak nitelendirilebilecek başkaca eylem veya eylemsizlikler

de Çİİ olarak kabul edilmektedir. Hatta kamu ve sosyal yaşantımızda sıklıkla "çocuk gelin", "çocuk evlilik" olarak isimlendirilen erkek ve kız çocuklarındaki küçük yaş evlilikleri, ebeveyn-kamu kuruluşlarınca çocuğun rızası alınmadan sosyal medyada paylaşılan çocuk görselleri, çocuk pornografisi, çocuk seks işçiliği, suça sürüklenen çocuklar, çocuk işçiliği (sokakta çalıştırılan çocuk, çocuk seks işçiliği), sokağın çocukları, özel gereksinimli çocukların hak ihlalleri, fiziksel ihmal, tedaviye erişimde ihmal, ekonomik istismar gibi sorunların her birinin dört ana başlıkta yer aldığı bilinmektedir (7,12-15).

İhmal ve istismara yönelik ülkelerin kendi kültürel normlarına bağlı tavır sergilemesi ve uluslararası düzlemde kabul gören ortak tanımlamaları benimsememesi, dünya genelinde epidemiyolojik çalışmaları zorlaştırmanın yanı sıra, hukuki yaptırım farklılıklarının da bulunması; sorunun önlenmesi ve müdahalesi aşamasında birçok eksiklikleri beraberinde getirmektedir (6,12,16-18).

Çİİ, insanlığın yeryüzü tarihine kadar uzanmaktadır. Çocukların tanrılara kurban edilmesi, Mısır Firavunu Pharaoh II tarafından tüm yeni doğan erkek çocukların öldürülmesi, doğuştan veya edinsel özel gereksinimli çocuğun yaşatılıp yaşatılmayacağına dair karar organlarının kurulması, coğrafi olarak Ortadoğu kabul edilen ülkelerin bir kısmında kız çocuklarının şeref-namus algısıyla bir tutulması hatta ekonomik yük kabulü ile doğar doğmaz kuma gömülmeleri en çarpıcı örneklerdendir (8).

Çocuk Haklarının Gelişim Süreci

Dünyada:

Uzun yıllardır açıktan yaşanan acı tabloya rağmen; özel yaşam ve aile mahremiyetiyle gerekçelendirilen savunmaları ile toplumun her kesiminde varlığı reddedilen Çİİ kavramı, istenildiği ölçüde insan hakları gündemine girememiştir (19).

Çocuk haklarının tarihinde, dört önemli belgenin bulunduğu bilinmektedir (20).

- 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi
- 1959 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi

- 1963 Türk Çocuk Hakları Bildirisi
- 1989 Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Dünyada çocukların haklarına dair ilk farkındalık, 1917 yılında Leh eğitimci Janusz Korczak'ın Proletkult Örgütü'nün Moskova Şubesi'nde Çocuk Hakları Bildirgesi için etkili ilk girişimi ile başlamaktadır. Ekim Devrimi olarak bilinen bu dönemde Korczak 1919'da yayımladığı "How to Love a Child (Bir Çocuğu Nasıl Sevmeli/Ailede Çocuk)" adlı kitabı ile gündeme gelmiştir. Kitapta sözünü ettiği çocuk hakları; yazılı ilk metin olarak kabul görmektedir. Taslağı 1923 yılında Eglantyne Jebb tarafından hazırlanan bildirge, Milletler Cemiyeti tarafından 1924 yılında kabul edilerek "Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi" olarak isimlendirilmiştir (19,21).

Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen bildiri 20 Kasım 1959 tarihinde "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi" olarak güncellenmiştir. 20 Kasım 1989 tarihinde genişletilen bildiri metni, "Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme" olarak benimsenerek 2 Eylül 1990'da da yürürlüğe girmiştir. 20 Kasım'ın dikkati çeken ortak tarih olması, dünyada Evrensel Çocuk Hakları Günü (Universal Children's Day) kutlanmasını beraberinde getirmiştir (20).

Türkiye'de:

Tüm dünyada yaygın olarak kabul gören BMÇHS; çocukların haklarını gözetmeye yönelik bir belge olup, "Çocuk Anayasası" olarak da isimlendirilmektedir. Sözleşmede, çocukların ayrı bir birey oldukları vurgulanmakta ve onları yetiştirmekle yükümlü ebeveyn ve devletler tarafından her konuda var olan haklarının yerine getirileceği belirtilmektedir. Ülkemizde 1924'te ilk kez 4.000 çocuk örgütlenerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden (TBMM) haklarını talep etmiş, aynı tarihte çocukların korunmasına yönelik bir çalışma yürürlüğe

girmiştir. Ülkelerde farklı günlerde de kutlanabilen çocuk günleri; Türkiye Cumhuriyeti'nde Nisan 1929'dan itibaren 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır. TBMM'nin uluslararası alanda çocuk anayasası kabul edilen BMÇHS'yi oylaması 1994 yılını bulmuş, 2 Ekim 1995'te yürürlüğüne almıştır. Düzenlenen ek protokoller de ülkemizce imzalanmış ve onaylanmıştır. Usulüne uygun imzacı olunan uluslararası sözleşmeler ile birlikte T.C. Anayasası'nın 90. maddesi gereği, çocuğun yüksek yararı bağlamında her alandaki girişimin mutlak olacağı belirlenmiştir (20) (Şekil 1).

Epidemiyoloji

DSÖ 2-4 yaş arası çocukların yaklaşık %75'inin, toplamda 300 milyon çocuğun fiziksel istismara ve/veya psikolojik şiddete maruz kaldığını raporlamıştır. Cinsiyetlere göre bakıldığında beş kadından birinin ve on üç erkekten birinin çocukluk döneminde cinsel istismara uğradığı bildirilmektedir. Yüz yirmi milyon kız çocuğu ve 20 yaşın altındaki genç kadın, bir tür zorla cinsel ilişkiye maruz bırakılmıştır. ABD'deki istismarın bir türüne maruz kalan çocukların sayısı oldukça yüksektir. DSÖ ve UNICEF'in 2017 raporlarında nüfusun %35'i duygusal, %16'sı fiziksel istismara, kadınların %30'u, erkeklerin ise %15'i cinsel şiddete maruz kaldığı bildirilmiştir. DSÖ'nün güncel raporlarında; çocukların dünya genelinde %23'ünün fiziksel, %36'sının duygusal istismara uğradığı, %16'sının ihmal edildiği, cinsel istismara maruz kalanların oranlarına bakıldığında ise kızların %18'inin ve erkeklerin %8'inin bu yıkıcı suçun mağduru olduğu, 15 yaşından küçük yaklaşık 40.000 çocuğun her yıl öldürüldüğü bildirilmektedir. UNICEF ise her yedi dakikada bir gencin şiddet sonucu öldürüldüğünü raporlamıştır. Uluslararası bağışçılar, Birleşmiş Milletler kuruluşları ve sivil toplum örgütleri, bunun yanı sıra dünya çapında 800'den fazla örgütün

Şekil 1. Çocuk ihmal ve istismarında evrensel hukuk düzenlemeleri

Çİİ: Çocuk ihmal ve istismarı

birlikte çalışarak ortaya çıkardığı Girls Not Brides (Kız Çocukları Gelin Değildir) isimli kuruluşun verilerine göre dünyada her iki saniyede bir, her dakika 28 ve her yıl 15 milyon kız çocuğunun evlenmeye zorlandığı, günümüzde ise yaşayan kadınların 700 milyondan fazlasının 18 yaşından küçükken evlendirildiği raporlandırılmıştır. Küçük yaşta evlilikler konusunda Nijerya %76'lık oranla dünya genelinde birinci sırada iken bu ülkeyi Orta Afrika Cumhuriyeti ve Çad %68 oranla takip etmektedir. Çocuk yaşta evliliklerin en çok görüldüğü diğer ülkeler olan Brezilya'da %36, Afganistan'da %33, Hindistan'da %47, Mısır'da %17 oranlarında görüldüğü, bu ülkelerden daha düşük olsa da Türkiye'nin de %15'lik oran ile Avrupa ülkeleri arasında ilk sırayı aldığı bilinmektedir. Yaşlanan nüfusun gitgide arttığı biliniyor olsa da hem halen özellikle Avrupa ülkelerine göre oldukça genç nüfusa sahip olması hem de erken yaşta evliliğin kültürel olarak daha fazla kabul gördüğü bilinen yerlerden aldığı genç nüfus göçü nedeniyle çocuk yaşta evlilik riski ve bunun doğuracağı bireysel ve toplumsal olumsuzlukların riskinin her zamankinden daha fazla olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sadece geçen son bir iki yıl içerisinde 2-17 yaş aralığındaki yaklaşık 1 milyar kadar çocuğun fiziksel, cinsel veya duygusal şiddete veya ihmale maruz kaldığı tahmin edilmektedir (5,7,17,22-24).

Doksanlı yıllarda dünya genelinde her yıl yaklaşık 1,6 milyon çocuğun ihmal ya da istismarın bir türüne maruz kaldığı, 1.000'den fazla çocukta ise bu ihmal ve istismarın ölümle sonuçlandığı bildirilmektedir (25). Ülkemizde son dekatlarda yapılan çalışmalarda konunun dünyada olduğu gibi lokal olarak da güncelliğini koruduğu anlaşılmaktadır. UNICEF ile T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun 2010'da hazırladığı özet rapora göre; Türkiye'deki 7-18 yaş aralığındaki çocukların yarısının duygusal ve fiziksel istismara, dört çocuktan birinin ihmale, on çocuktan birinin bir başka çocuğun cinsel istismarına tanık olduğu, çocukların %3'ünün cinsel istismara maruz kaldığı, bunun da %0,5'inin vücut dokunulmazlığının ihlali niteliğinde olduğu raporlanmıştır. Çocuklara yönelik şiddetin prevalansının araştırıldığı, yüze yakın ülke ait verilerinin incelendiği bir çalışmada, 2-17 yaş aralığında ve örneklemin yarısı olduğu kabul edilen 1 milyar çocuğun şiddet türlerinden birine maruz kaldığı bildirilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2017 yılında yayımladığı verilere göre, adli mercilere yansıyan toplam 139.178 mağdur çocuğun %12,1'inin cinsel istismara uğradığı gösterilmiştir. Halbuki ülkemizin Adalet Bakanlığı 2005 yılına ait verileri incelendiğinde cinsel istismar mağduru çocukların sayısı 5.730 iken 2017 yılında bu rakamın 16.348'lere ulaştığı bildirilmektedir (26,27).

Çocukların konu edildiği şiddet ve cinsel içerikli yayınları azaltma hedefli; İngiltere'de kurulan "Internet Watch Foundation" tarafından yayımlanan bir raporda, çocuğun istismar edildiği içeriklerin bulunduğu 57.335 internet sitesi

saptandığı, çocuk tacizi içeren fotoğraf ve videoların büyük çoğunlukla Kuzey Amerika menşei internet sitelerinde olduğu, son zamanlarda bu içeriklerin başta Hollanda olmak üzere Avrupa merkezli sitelerde de arttığı, internet kurbanlarının %89'unun kız çocukları olduğu ve bu içeriklerin yüzde 60'ının da Avrupa merkezli sunuculardan elde edildiği, sitelerin %92'sinin Hollanda, ABD, Kanada, Fransa ve Rusya tarafından yönetildiği belirtilmiştir (5,9,12,26-30).

Adli Tıbbi Değerlendirme Süreci ve Önemi

"Adli olgu" tanımlamasının kapsamlı ve en doğru şekilde yapılması halinde Çİİ olgularının en önemli adli olgu grubunda yer alacağı anlaşılacaktır. Bir kişinin sağlığının bozulmasında başka bir kişi veya kurumsal bir yapının rolünün olduğu, bunun iddia edildiği veya sağlık personelinin böyle bir olasılıktan şüphelendiği olguların, dolayısı ile içinde suç unsuru bulunan ve bir yargılanma sürecinde yer alması öngörülen durumların hepsi adli olgu kapsamında ele alınmaktadır. Hekimlerin görev yaptığı sağlık hizmeti sunucularında (SHS) genellikle karşılaştığı ve adli bildirim sorumluluğu içinde yer alan olgular; tüm kazalar (trafikte/evde/işyerinde), darp olarak tanımlanan etkili eylemler, insan hakları ihlali-işkence ve kötü muamele iddiaları, 6136 sayılı kanunda tanımlanan silahlarla yaralanmalar (ateşli silah ve kesici-delici aletler), yüksekten düşmeler, yanıcı ve patlayıcı madde yaralanmaları, yanıklar, mekanik ve kimyasal asfiksiye neden olan tüm durumlar, elektrik ve yıldırım çarpmaları, zehirlenmelerin her türü, yasa dışı madde kullanımı, cinsel saldırılar, dezavantajlı gruplara yönelik (çocuk, kadın, yaşlı, özel gereksinimli kişiler, cinsel yönelimi farklı olan bireyler vb.) hak ihlalleri/istismar ve ihmaller, özkıyım girişimleri, cinayet-intihar-kaza gibi zorlamalı orijinlerden kuşku edilen tüm ölümler ve hekim tarafından şüpheli görülen diğer bütün olguların her biri ana başlıklar içinde yer almaktadır (31-34). Tüm adli nitelikli olaylarda olduğu gibi Çİİ ile karşılaşan bir hekimin de yapması gerekenler;

- Olguyu tereddütsüz SHS'ye kabul etmesi,
- Öykü ve fizik muayene eşliğinde çocukla görüşme yapması ve değerlendirmesi
- Şüpheli duyulduğunda ve tanı konulduğunda, aynı hekimin adli tabiplik görevini yerine getirerek adli mercilere ihbar sürecini başlatması,
- Disiplin ve klinikler arasında konsültasyon sürecini başlatması,
- SHS'de var ise bir adli tıp uzmanının konsültasyon sürecine dahil edilmesi,
- Delillerin korunması, tıbbi kayıtların iyi tutulması,
- Tedavi ve rehabilitasyon sürecinin gecikmeksizin başlatılması,
- Defansif yaklaşımla "geçici rapor" düzenleme tutumundan vazgeçilmesi, bilgi ve yükümlülükler gözetilerek, gerekçelendirilmiş "ön rapor" veya "kanaat bildirir adli rapor" yazılarak adli sürece hız kazandırılmasıdır (32-34).

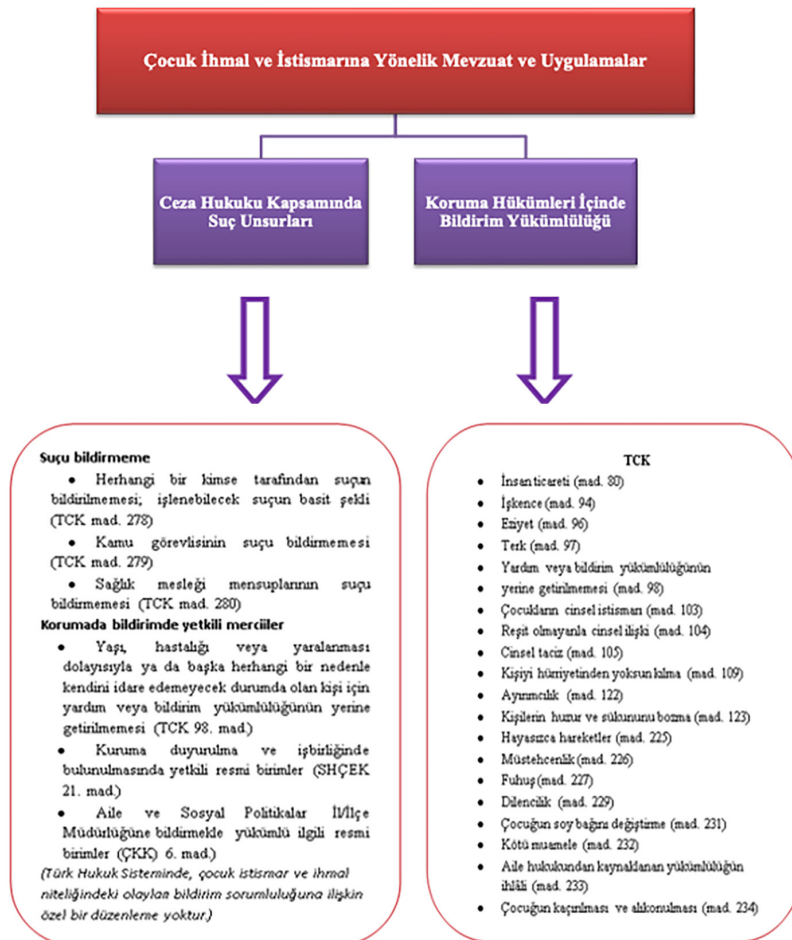
Bilinenin aksine istismarın değerlendirilmesi; öykü, fizik muayene, tedavi ve rehabilitasyon aşamaları ile devam eden kompleks bir süreç değildir. Konuya hâkim olan hekimlerce yönetilebilmesi mümkün, akıcı ve kolay bir süreçtir. Daima çocuğun yüksek yararı gözetilerek, etik kurallar ve sorumluluklar çerçevesinde doğru ve hızlıca yol alınmaktadır. İstismarın çocuk üzerindeki olumsuz etkileri ve meydana gelen hasar, standart kurallara uyulan kapsamlı bir fiziksel muayene ve çoğunlukla tekrarlayan psikiyatrik değerlendirmelerle belirlenmelidir. Çocukla yapılan görüşme ve muayenenin temelde 2 hedefi vardır. Çocuğun tıbbi ihtiyaçlarının öncelenmesi, diğeri de adli delil niteliğindeki örneklerin toplanarak ceza adaletine katkı sağlanmasıdır. Ayrıca çocuk öncelikli olarak istismarcı tarafından tekrarlama riski olan ortamdaki uzaklaştırılmalı, bazen oldukça yıkıcı istismar durumlarının sonucu olarak karşımıza çıkabilecek intihar düşüncesi veya girişi gibi durumlar atlanmayarak gerekli koruyucu tedbirler alınmalıdır (35,36).

Adli Bildirim Yeri ve Şekli

Çocuklara yönelik ihmal ve istismar suçuyla mücadelenin temeli kabul edilen adli bildirim, suçun işlendiğine yönelik en ufak şüphe, itiraf veya delil unsurları gibi çeşitli bilgileri edinen/ulaşan sağlık profesyonellerinin gecikmeksizin yetkili mercilere durumun bildirmesidir (8,10,11,27,31,33,37).

Hekimin; "devlet memuru, araştırma görevlisi, akademisyen, özel sektör çalışanı ve işyeri hekimi" sıfatı ile görevi sırasında soruna tanık olduğu her aşamada; tespit, tanı, disiplinler arası iş birliği, rehberlik, raporlama ve hastasına karşı işlenmiş bir suçu öğrendiğinde ilgili makamlara bildirme sürecinden başlayarak, sorunun oluşmasını engellemeye kadar tüm sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmesi, "yaptırımı" olan bir adli yükümlülüktür (Şekil 2 ve 3) (38,39).

- Aile hukukunu ilgilendiren sorunlarla birlikte dava açıldığı takdirde koruma ve diğer tedbir kararlarını almakla görevli mahkeme, aile mahkemesidir.
- Aile hukukunu ilgilendiren davalar ve durumlar dışında koruma tedbirlerine çocuk mahkemeleri karar verirken, bu

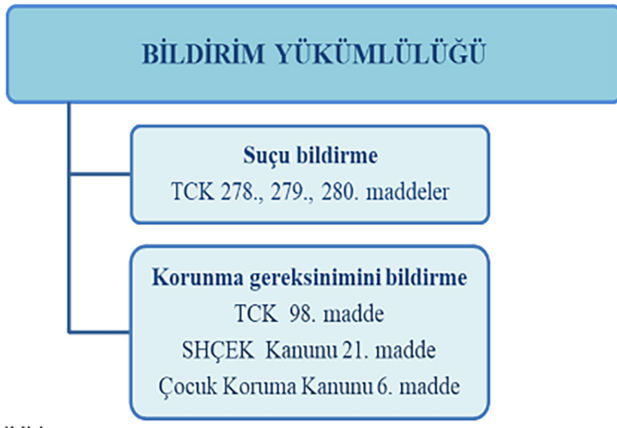

makamlara (mahkemelere) istismar ve ihmal edilen veya diğer koruma tedbirlerine hükmedilmesi gereken çocuğun kendisi, anne ve babası, kanuni temsilcisi, Cumhuriyet Savcısı bizzat bildirimde bulunmaktadır.

- Diğer kişiler ise (hekim ve yabancı kişiler) ancak Cumhuriyet Savcılığı'na veya herhangi bir kolluk birimine yapmalıdır (Şekil 4).
- Çocuklarla ilgili işlemleri yürütmek üzere emniyet teşkilatı içinde ayrı bir birim olarak illerde çocuk şubesi, ilçelerde çocuk büro amirlikleri mevcuttur. Bildirimi alan adli birimler, çocuğun koruma altına alınması için kendi yükümlülüklerini yerine getirmek üzere ivedilikle harekete geçmelidir (Şekil 4) (11,27,31,32,34,37,40).

Koruma

Çocuk istismarı ve ihmaline dünyada ve ülkemizde sıklıkla önerilen ve en fazla uygulanmaya çalışılan koruma modelleri; birincil/primer, ikincil/sekonder ve üçüncül/tersiyer korumalardır.

Şekil 3. Adli bildirim mevzuatı

TCK: Türk Ceza Kanunu, SHÇEK: Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu

Karikatür çizimi Prof. Dr. Halis DOKGÖZ'e aittir.

Şekil 4. Çocuk ihmal ve istismarında, bildirim ve mücadelede sorumluluğu olan kuruluşlar

Kaynak: <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/violence-prevention/global-status-report-on-violence-against-children-2020>

Birincil Koruma: İstismar ve ihmalde sorumlu kişi ve kuruluşların temel eksikliklerinin ve bu duruma neden olan faktörlerin ortaya çıkarılmasıdır. Ülkemizde kendisine bağlı nüfustan sorumlu aile sağlığı merkezlerinin işleyiş modelinin güzel bir örnek ve öneri olarak sunulması yerinde olacaktır. Bu bağlamda aile sağlığı merkezi çalışanlarınca periyodik olarak yapılacak hane ziyaretlerinde, hane ihtiyaçlarını belirlemek, ebeveyn ve çocuğa bakmakla yükümlü kişilerde gözlemlenebilecek riskleri saptamak, eğer saptandıysa mevcut risklere yönelik psikolojik, sosyal ve ekonomik müdahalelerin yapılabilmesi konusunda yetkiler kapsamında destek olmak birincil koruma kapsamında değerlendirilmektedir.

İkincil Koruma: Anayasanın 5, 17 ve 56. maddeleri temel olarak kişilerin devlet tarafından her türlü zarara karşı korunması ilkesine dayanmaktadır. Bu doğrultuda istismar mağduru çocukla ayrıntılı görüşmeler ile ailesel ve çevresel şartların anlaşılması amacıyla sosyal incelemeler yapılması sonucu gerekli müdahalelerde bulunmak, acilen adli bildirimleri, muayene ve rapor düzenlemek ikincil koruma olarak görünmektedir.

Üçüncül Koruma: Bu amaçla sosyal hizmet uzmanları ve profesyonellerince Çİİ şüphesinin ardından, çocuğun hem fiziksel hem de ruhsal olarak iyilik halinin sağlanması, acilen rehabilitasyon çalışmalarının başlatılması, bu vesile ile çocuk üzerinde uzun erimli ve aktarılabilen hasarların önüne geçilmesi sağlanmaktadır. Kısacası, hangi düzeyde olursa olsun tüm çalışmalar üçüncül koruma kapsamında ele alınmaktadır (11).

Hükümet Sistemlerinde Küresel Kontrol ve İyileştirme Girişimleri

2020 yılında DSÖ, UNICEF, UNESCO, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Çocuklara Yönelik Şiddet Özel Temsilcisi ve Çocuklara Yönelik Şiddeti Sonlandırma Küresel Ortaklığı tarafından "Çocuğa Karşı Şiddetin Önlenmesine İlişkin Küresel Durum Raporu 2020" isminde ortaklaşa bir rapor hazırlanmıştır. Raporda içinde Türkiye'nin de bulunduğu 155 ülkenin şiddeti önlemeye yönelik durumlarını değerlendiren 1000'den fazla karar verici organın verileri toplanmış, kanıtlara dayalı yaklaşımla bir araya getirilmiştir. Raporun verileri anket niteliğinde görülen "çocuklara yönelik şiddeti sona erdirmek için oluşturulmuş" yedi stratejiye dayandırılmış ve INSPIRE olarak tanımlanmıştır (24). Stratejideki kavramların ilk harflerini oluşturan INSPIRE açılımına bakıldığında;

I: for the Implementation and enforcement of laws; kanunların uygulanması ve icrası için destekleme.

N: for Norms and values; normlar ve değerler için destekleme.

S: for Safe environments; güvenli ortamlar için destekleme.

P: for Parent and caregiver support; ebeveyn ve bakıcı desteği için destekleme.

I: for Income and economic strengthening; gelir ve ekonomik güçlendirme için destekleme.

R: for Response and support services; müdahale ve destek hizmetleri için destekleme.

E: for Education and life skills; eğitim ve yaşam becerileri için destekleme olarak görülecektir (24).

INSPIRE kriterlerinden birinci başlık olan "Implementation and enforcement of laws"; anne-babalar, öğretmenler veya diğer bakıcılar tarafından çocuklara yönelik şiddet içeren cezaları yasaklayan kanunlar, çocukların cinsel istismarını ve sömürsünü suç sayan kanunlar, alkolün kötüye kullanımını engelleyen yasalar, gençlerin ateşli silahlara ve diğer silahlara erişimini sınırlayan yasalar yapılması ve uygulanmasını içermektedir. İkinci başlık olan "Norms and values"; kısıtlayıcı ve zararlı cinsiyet ve toplumsal normlara bağlılığı değiştirmek, buna yönelik sosyal seferberlik programları yapılmasını, müdahaleleri bir araya getirmektedir. Üçüncü başlık "Safe environments"; riskli alanları belirleyerek şiddeti azaltmayı, şiddetin yayılmasını durdurmaya, çocuğun bulunduğu çevreyi iyileştirmeyi ifade etmektedir. "Parent and caregiver support" başlığı ise; ev ziyaretleri ya da çeşitli toplumsal merkezlerde gruplar halinde kapsamlı programlarla bakımından sorumlu kişilere destek verilmesidir. "Income and economic strengthening"; bir ailenin mali durumu iyileşirse, şiddet çoğu zaman önlenir. INSPIRE bu başlığı ile ailelerin ekonomik durumunu güçlendiren müdahaleleri ortaya koymaktadır. Bu müdahaleler arasında nakit transferleri, cinsiyet eşitliği eğitimiyle birleştirilen grup tasarrufu ve kredi programları ile cinsiyet normu eğitimiyle birleştirilen mikro finans girişimleri bulunmaktadır. "Response and support services" başlığı; etkili danışmanlık ve terapi yaklaşımları, ceza adalet sisteminde çocuk suçlular için tedavi programları ve sosyal yardım hizmetlerini içeren koruyucu bakım müdahalelerini kapsamaktadır. Son başlık olan "Education and life skills"; okul öncesi, ilk ve orta okullara kayıt oranını artırma, güvenli ve kolaylaştırıcı bir okul ortamı oluşturma, çocukların cinsel istismar ve kendilerini buna karşı nasıl koruyacakları konusundaki bilgilerini geliştirme, yaşam ve sosyal beceri eğitimi, ergenlerde yakın partner şiddetini önleme programlarını içermektedir (24).

INSPIRE olarak tanımlanmış belirteçlere göre; hükümetlerin tutarlı ulusal eylem planlarına/politikalara ve yasalara sahip çıkıp çıkmadığı, ölümcül ve ölümcül olmayan şiddet olaylarını doğru bir şekilde ölçüp ölçmediği, çocuklara yönelik şiddeti sona erdirmedeki ilerlemeleri izlemek için nicel temel ve hedef değerler oluşturup oluşturmadığına yönelik belgelendirme yapılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle, genel anlamda "Çocuğa Karşı Şiddetin Önlenmesine İlişkin Küresel Durum Raporu 2020", INSPIRE stratejisinin merceğinden, hükümetlerin 2020-2030 boyunca sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma yönündeki ilerlemelerini takip edebilmeleri ve kapsamlı bir kaynak olması bakımından çok değerli bir rapor niteliğindedir (24). Hazırlanan rapor çıktıları ve önemli bazı saptamalar kullanıma açık bilgi kartları haline getirilmiştir (Şekil 5) (40).

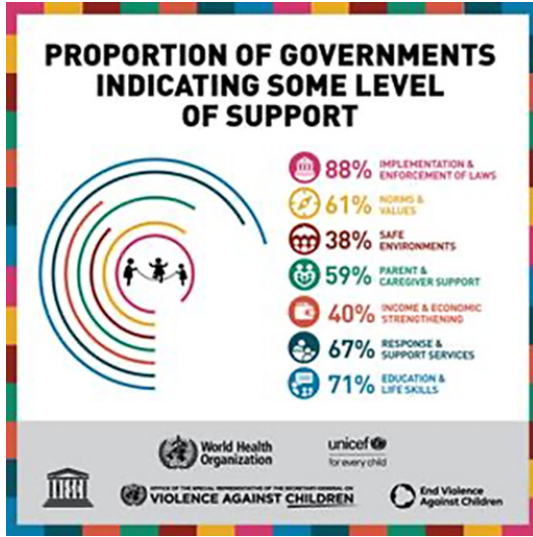
Küresel durum raporunun temel bulgularından dikkati çeken koronavirüs hastalığı-19 salgınının, geniş çapta INSPIRE stratejilerini uygulama ihtiyacını desteklediği, INSPIRE yaklaşımları için devlet desteklerinin birçok ülkede mevcut olduğu; buna karşın programların ihtiyacı olan herkese ulaşmasını sağlamak için çok daha fazlasına ihtiyaç duyulduğu, 155 ülke içinde çocuğa yönelik şiddet ile ilgili mücadelede açıkça tanımlanmış öncü bir kuruluşa sahip olmanın INSPIRE kriterlerinin içini doldurmuş olduğu, şaşırtıcı olarak düşük gelirli ülkelerde INSPIRE ilkelerinin önemli kısımlarına yüksek erişimle sahip olduğu düşünülen birkaç yaklaşımının bulunduğu tespit edilmiştir.

Ülkelerin %83'ü ulusal olarak temsili anket veriler doldürmüşken yalnızca %21'i temellerini ve hedeflerini belirlemek için kullanmıştır. Ülkelerin %80'inin çocuklara yönelik şiddeti önlemeye yönelik bir ulusal eylem planı var iken, yalnızca beşte birinin tamamen finanse edilen planlara sahip olduğu görülmüştür. Planların da çok azının net hedefleri, sektör öncüleri veya bütçeleri olduğu raporlandırılmıştır. Raporun sonuç kısmına gelindiğinde; katılımcı ülkelerin çoğu bazı adımlar atarken, aynı ülkelerden hükümet yetkililerinin çabalarının sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için yetersiz kaldıkları açıkça ifade edilmiştir. Öneri kısmında ise INSPIRE uygulama çabalarını artırmak ve ulusal ilerlemeyi hızlandırmak için tavsiyelerde bulunulmuştur (24).

Tartışma ve Sonuç

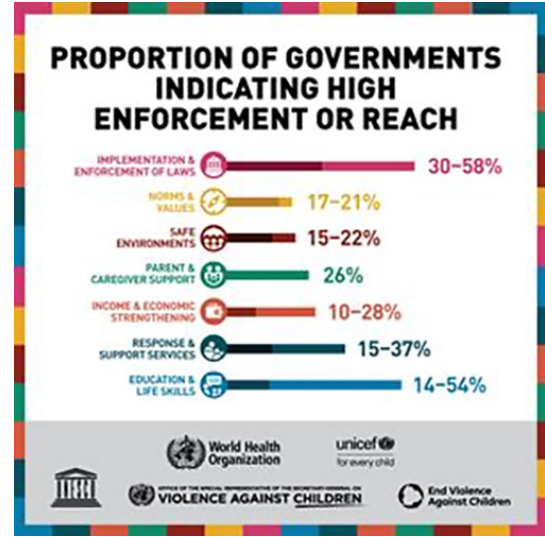
Dünyada olduğu kadar ülkemizde de halihazırda çocuğa yönelik istismar ve ihmal olgularında gerçek verilere ulaşamamakta, koruma önlemlerini alma bağlamında hukuki mevzuat, toplum yapısı ve kamu düzeni eliyle yetersizlikler oluşmaktadır. Sebeplere bakıldığında, yaşı küçük sayılan çocukların maruz kaldığı eylemi kavrayamaması, anlatma becerisinin olmaması, durumun vahametinin farkına varamaması, daha büyük çocuklarda ise failin aileden ya da sevdiği kişilerden biri olması, çocuğun kişiyi koruma güdüsü, utanma, korkma, tehdit edilme, kendine inanılmayacağı ve değersizleşeceği düşüncelerine sahip olması, anlattığı takdirde çevresindekiler tarafından kuşkuyla yaklaşılması, dışlanma korkusu gibi nedenler sayılabilmektedir. Hatta çocuğun yaşadığı bu durumun üçüncü kişilerce fark edilmesi ve inanılması durumunda ise, adli birimlere başvurulmaması, toplumsal tabular nedeniyle açıklama sürecinden kaçınılması en bilinen gerekçeler arasındadır (6,13,40).

Birçok ülkede, INSPIRE stratejisi ile çocuklara karşı şiddeti önleme programları ve müdahale yöntemlerini destekleme politikaları ve yasalar uygulanmaya başlanmıştır. Rapora göre katılımcı ülkelerin birçoğu harekete geçmesine rağmen, hükümet yetkilileri sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma konusunda açıkça yetersiz olduğunu görmüş ve çabaları artırma gerekliliği öz eleştirisine ulaşmıştır. Yedi ilkedden oluşan

*Çii alanında hükümetlerin INSPIRE kriterlerini *bazı düzeylerde* uyguladığı veya eriştiğini gösteren dağılımlara bakıldığında;

%88'inin yasaların uygulanmasını ve yaptırımların sağlandığı,
 %61'inin normlar ve değerleri önemseydiği,
 %38'inin güvenli ortamların desteklediği,
 %59'unun ebeveyn ve bakıcıları desteklediği,
 %40'ının gelirin ve ekonomik güçlenmeyi desteklediği,
 %67'inin müdahale ve çocuk yararı koruma hizmetlerinin desteklediği
 %71'inin çocuğun eğitim ve sosyal becerilerini desteklediği belirtmiştir.

*Çii alanında hükümetlerin INSPIRE kriterlerini *yüksek düzeyde* uyguladığı veya eriştiğini gösteren dağılımlara bakıldığında;

%30-58'inin yasaların uygulanmasını ve yaptırımların sağlandığı,
 %17-21'inin normlar ve değerleri önemseydiği,
 %15-22'sinin güvenli ortamların desteklediği,
 %26'sının ebeveyn ve bakıcıları desteklediği,
 %10-28'inin gelirin ve ekonomik güçlenmeyi desteklediği
 %15-37'inin müdahale ve çocuk yararı koruma hizmetlerinin desteklediği,
 %14-54'ünün çocuğun eğitim ve sosyal becerilerini desteklediği belirtmiştir.

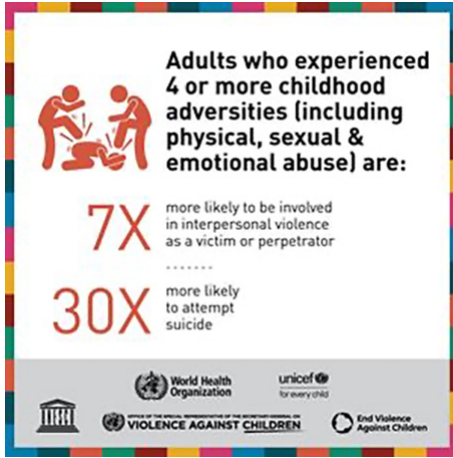
*Dünyada her yıl 2 çocuktan 1'inin veya 1 milyon çocuğun istismarın herhangi bir türüne maruz kaldığı gösterilmiştir.

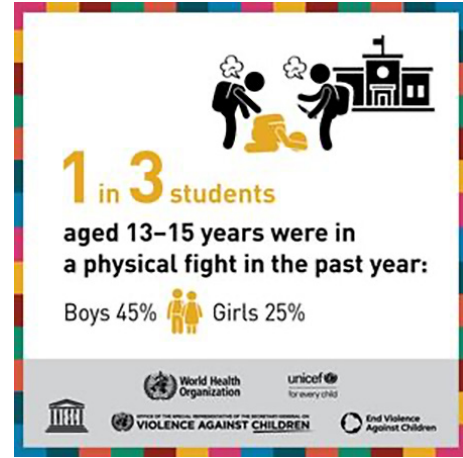
*5 yaş altındaki her 4 çocuktan birinin annesinin yakın partner şiddeti yaşadığı gösterilmiştir.

Şekil 5. INSPIRE izlemine yönelik sonuç raporuna örnek bilgilendirme kartları: Çocuğa Karşı Şiddetin Önlenmesine İlişkin Küresel Durum Raporu 2020

Çii: Çocuk ihmal ve istismarı

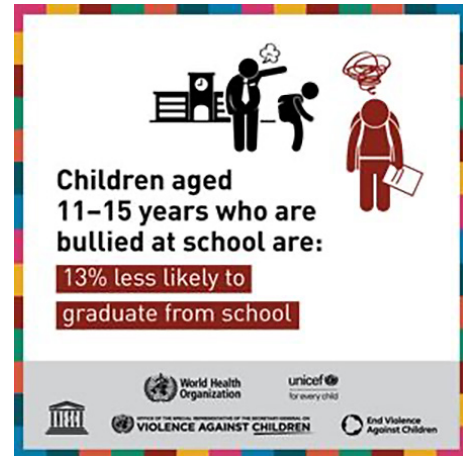
*Yetişkinlerden her 4 kişiden 1'inin çocukluk döneminde fiziksel ve cinsel ve duygusal istismara maruz kaldığı, bu erişkinlerin kişilerarası şiddette mağdur ya da fail olma olasılığının 7 kat daha fazla olduğu, intihara eğilimlerin 30 kat arttığı gösterilmiştir.

*Bir önceki yıl 13-15 yaş arasında her 3 öğrenciden 1'inin fiziksel bir kavgaya karıştığı, bu oranın erkek çocuklarda %45'i, kız çocuklarında %25 olduğu gösterilmiştir.

*Bir önceki ay 11-15 yaş arasında her 3 öğrenciden 1'inin akran zorbalığına maruz kaldığı, bu oranın erkek çocuklarda %35'i, kız çocuklarında %30 olduğu gösterilmiştir.

*Okul döneminde zorbalığa uğradığı bilinen 11-15 yaş arası çocukların %13'den daha az bir ihtimalle mezun olabildiği gösterilmiştir.

*INSPIRE kriterlerine uyum ile Çiİ'nin %20-50 oranında azaltıldığı saptanmıştır.

INSPIRE stratejisi ve yaklaşımları, bu boşluğu kapatacak araç ve çerçeveyi sunmasının yanı sıra 2020-2030 arası on yıllık eylem planı ile acil harekete geçme ihtiyacına yönelik tavsiyeleri ile önemli bir strateji niteliğindedir (24).

Ülkemizde yıllar içerisinde INSPIRE hedeflerinin bazılarında iyileşmeler olduğunu, bazılarında ise çok yol alınması gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak INSPIRE hedeflerinin ülkemizde ayrı ayrı irdelendiği bir çalışma serisi bulunmadığından her hedefi sağlıklı karşılaştırmamızın olası olmaması, var olan çalışmalarla karşılaştırılması durumunda da çalışmanın çok uzaması söz konusu olacağından bu durumu çalışmamızın kısıtlılığı olarak belirtmek isteriz.

Öneriler

Dijital çağı yaşayan dünyamızda hala yok hükmünde sayılmaya çalışılan ve mevcut dinamikleri ile tespit edilmesi oldukça güç olan, çocuk üzerinde kalıcı tahribatlara ve psikolojik bozukluklara yol açabilen, hatta ölümlü sonuçlanabilen Çİİ, kısa ve uzun dönemde toplumlar üzerinde ağır yıkımlara yol açmaktadır. Şüphenin en az olduğu durumlarda dahi Çİİ bulgularının önemsenmesi, doğru yöntemlerle tespit edilmesi, acilen adli bildirim yapılması; rehabilitasyon, koruma ve önleme bağlamında atılacak mühim adımlardan olacaktır.

Çİİ'ye yönelik; hukuk sistemi ve sağlık sistemi arasında köprü vazifesini üstlenen adli tıp uzmanlarının yeri elbette yadsınamayacak kadar önemlidir. Ancak bu sorumluluk "adli tabiplik sıfatı" ile tüm hekimlere verilmekte, hekimlerin mesleki (etik), adli (ceza-i) ve idari sorumlulukları içinde yer almaktadır (Şekil 2 ve 3). Tıp fakülteleri lisans ve lisansüstü eğitimlerinden sorumlu müfredat geliştiricilerinin, klinikler arası konuya hak ettiği yeri ve önemi vermesi beklenmektedir. Kullanılacak ortak dilin kurulması ve farkındalık çalışmalarına teşvik eden yaklaşımların sunulması, idareci konumunda olanların meslek içi periyodik eğitimler düzenlemesi ve eğitimlere katılımları sağlanması oldukça önemlidir.

Bununla birlikte tüm unsurları ile konunun yalnızca adli tabiplik görevini yerine getiren hekimlerin değil, 5237 sayılı TCK 280/2 bendinde tanımlanan dış tabibi, eczacı, ebe, hemşire ve sağlık hizmeti veren diğer kişiler gibi sağlık mesleği mensuplarının, hukuk profesyonellerinin, güvenlik güçleri ve sivil toplum kuruluşlarının ortak sorumlulukları içinde olduğu bilinmelidir (Şekil 4). Bu bağlamda kamunun geniş alanlarını kapsayıcı-sistemli-geri bildirimli "multidisipliner" projeler başlatılmalı, hızlıca çözüm odaklı politikalar geliştirilmelidir.

Ülkemizde INSPIRE başlıkları kapsamında yapılacak bilimsel çalışmalarla stratejik hedeflere ne kadar ulaşıldığı, bölgeler arasında farklılıklar olup olmadığı ortaya konarak eksik kalan alanlara daha fazla yoğunlaşılması sağlanıp INSPIRE'in bir "Check-List" in ötesinde, gerçekten "ümit" olması söz konusu olacaktır.

ETİK

Etik Kurul Onayı: Bu çalışma derleme niteliğinde bir makale olduğu için etik kurul onayına ihtiyaç bulunmamakta olup Helsinki Bildirgesi kriterleri göz önünde bulundurulmuştur.

DIPNOTLAR

Yazarlık Katkıları

Konsept: N.E.S., U.A., Dizayn: N.E.S., C.Ç., Veri Toplama veya İşleme: N.E.S., C.Ç., Analiz veya Yorumlama: N.E.S., U.A., Literatür Arama: N.E.S., C.Ç., U.A., Yazan: N.E.S., C.Ç., U.A.

Çıkar Çatışması: Yazar bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar tarafından finansal destek almadığı bildirilmiştir.

KAYNAKLAR

1. United Nations. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [Internet]. 1989 [cited 2023 Feb 26]. Convention on the rights of the child text. Available from: <https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/convention-rights-child>
2. UNICEF Turkey. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve İhtiyari Protokoller, Usûl kuralları ile Çocuk Hakları Komitesi genel yorumları [Internet]. 2017 [cited 2023 Jan 25]. Available from: <https://www.unicef.org/turkiye/media/7941/file/%C3%87HDS%20ve%20%C4%B0ihtiyari%20Protokoller,%20Usul%20Kurallar%C4%B1%20ile%20%C3%87ocuk%20Haklar%C4%B1%20Komitesi%20Genel%20Yorumlar%C4%B1.pdf>
3. Aykutlu HC, Meriç Ç. Çocuk hakları. In: Saka NE, editor. Adli tıp ve adli bilimlerde klinik uygulamalara bakış. 1st ed. Ankara: Akademisyen Kitabevi; 2019. p. 245-254. <https://doi.org/10.37609/akya.2162>.
4. Türkiye Barolar Birliği, UNICEF. İnsan Hakları Ortak Platformu Etkiniz AB Programı Yayın No:189 [Internet]. 2010 [cited 2023 Feb 2]. Ceza sorumluluğunun değerlendirilmesi rehberi. Available from: https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/egitimbasvuru_basvuru/cezasonumlulugunun.pdf
5. World Health Organization. Child maltreatment [Internet]. 2022 [cited 2023 Jan 25]. Available from: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>
6. Kohrt B, Juan C. Child maltreatment and global health: Biocultural perspectives. In: Krugman RD, Korbin JE, editors. Handbook of child maltreatment. 2nd ed. Cham: Springer; 2022. p. 749-772. https://doi.org/10.1007/978-3-030-82479-2_37.
7. Ergöçmen AB, Keskin F, Yüksel Kaptanoğlu İ. UNFPA, UNFPA-TR, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü [Internet]. 2022 [cited 2023 Feb 2]. Türkiye'de çocuk yaşta, erken ve zorla evlilikler: 1993-2018 Türkiye nüfus ve sağlık araştırmaları veri analizi. Available from: <https://turkiye.unfpa.org/tr/publications/turkiyede-cocuk-yasta-erken-ve-zorla-evlilikler>
8. Saka NE. Adli Tıp Kurumu Başkanlığı'nca karara bağlanmış çocuk ölümlerinin "çocuk istismarı ve ihmali" açısından incelenmesi [Tıpta Uzmanlık Tezi]. İstanbul: T.C. Adalet Bakanlığı Adli Tıp Kurumu Başkanlığı; 2004.
9. Damaskopoulou E, Papakonstantinou E, Bacopoulou F, Eliopoulos E, Chrousos G, Vlachakis D. Child Abuse: Past, Present and Future (Review). World Acad Sci J. 2022;5(1):4. <https://doi.org/10.3892/wasj.2022.181>.
10. Dokgöz H, Saka NE. Çocuk istismarı ve ihmali Adli Tıp yaklaşımı. İzmir Barosu Çocuk Hakları Bülteni [Internet]. 2017 [cited 2023 Jan 28];(23 Nisan Özel Sayısı):11-28. Available from: <http://www.izmirbarosu.org.tr/pdfdosya/23-nisan-2017-ozel-bulten2017424154321493.pdf>
11. Üstünsoy M. Hekimlerin çocuk ihmal ve istismar vakaları ile karşılaşma durumları, bildirim yükümlülükleri ve eğitim gereksinimleri: Gümüşhane örneği. [Yüksek Lisans Tezi]. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi; 2022.

12. Mathews B. Developing countries and the potential of mandatory reporting laws to identify severe child abuse and neglects. In: Deb S, editor. *Child Safety, Welfare and Well-being*. 2nd ed. Singapore: Springer; 2022. p. 485-521. https://doi.org/10.1007/978-981-16-9820-0_27.
13. Nuhoglu H, İcağasıoğlu Çoban A. Evliliğin "kutsal" politığı ve eleştirisi. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinayet Dergisi*. 2022;5(2):503-519. <https://doi.org/10.33708/ktc.1155424>.
14. Saday Duman N, Sarı Gökten E, Rana HN. Hekimlerin erken yaşta evliliklere yönelik farkındalıkları ve tutumları. *Klinik Psikiyatri*. 2017;20(3):203-208. <https://doi.org/10.5505/kpd.2017.84803>.
15. Nurfaathirany Heri R, Tahir H, Herman, Dahri I, Aswan M. Juridical Analysis of Child Marriage. *SHS Web of Conferences*. 2022;149:02020. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202214902020>.
16. Berrick JD, Gilbert N, Skivenes M. Child protection systems: a global typology. In: Duerr J, Gilbert N, Skivenes M, editors. *Oxford Handbook of Child Protection Systems*. 1st ed. Canada: Oxford University Press; 2023. p. 943-970. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197503546.001.0001>.
17. Berrick JD, Gilbert N, Skivenes M. Child protection systems across the World. In: Berrick JD, Gilbert N, Skivenes M, editors. *Oxford handbook of child protection systems*. 1st ed. Canada: Oxford University Press; 2023. p. 1-11. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197503546.001.0001>
18. Oates K. Sixty years of child abuse awareness: Achievements, errors and opportunities. In: Deb S, editor. *Child safety, welfare and well-being*. 2nd ed. Singapore: Springer; 2022. p. 17-29. https://doi.org/10.1007/978-981-16-9820-0_2.
19. Murgu AB. An overview of the regulations on children's rights. *Pandectele Romane* [Internet]. 2022 [cited 2023 Feb 3];(3):17-36. Available from: <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/rpanderom2022&i=526>
20. Kurt SL. Çocuk haklarına ilişkin temel uluslararası belgeler ve Türkiye uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 2016;99-127. <https://doi.org/10.21560/spcd.28915>
21. Kapucu S. Janusz Korczak, Günümüz çocuk haklarının ilham kaynağı olan Janusz Korczak ve çocuk hakları. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: Maltepe Üniversitesi; 2023.
22. Clark H, Coll-Seck AM, Banerjee A, Peterson S, Dalglish SL, Ameratunga S, et al. A Future for the world's children? A WHO-UNICEF-lancet commission. *Lancet*. 2020;395(10224):605-658. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)32540-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)32540-1)
23. UNICEF. Unicef Data: Monitoring the situation of children and women [Internet]. 2023 [cited 2023 Jan 29]. Levels and trends in child mortality. Available from: https://data.unicef.org/wp-content/uploads/2023/01/UNIGME-Child-Mortality-Report-2022_Final-online-version_9Jan.pdf
24. World Health Organization. World Health Organization Department of Social Determinants of Health, Geneva, Switzerland [Internet]. 2020 [cited 2023 Feb 5]. p. 1-352 Global status report on preventing violence against children 2020. Available from: <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/violence-prevention/global-status-report-on-violence-against-children-2020>
25. Sedlak AJ, Broadhurst DD. Third national incidence study of child abuse and neglect: final report [Internet]. 1996 [cited 2024 June 4]. Washington DC. US Department of Health and Human Services. Available from: https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-HE23_1200-PURL-gpo106221/pdf/GOVPUB-HE23_1200-PURL-gpo106221.pdf
26. Turla A, Aydın B, Uygul ES, Günbegi MZ, Kuloğlu MM, Karabekiroğlu K. Sexual abuse of children in Turkey: psychiatric evaluation of 1785 Cases. *Noro Psikiyatrs Ars*. 2022;59(3):193-196. <https://doi.org/10.29399/npa.27974>
27. Dokgöz H, Polat O. Çocuk istismarı ve ihmali. In: Dokgöz H, editor. *Adli Tıp & Adli Bilimler*. 1st ed. Ankara: Akademisyen Yayınevi; 2019. p. 379-416. <https://doi.org/10.37609/akya.1>
28. Kimbrough-Melton R. Child maltreatment as a problem in International law. In: Krugman RD, Korbin JE, editors. *Handbook of Child Maltreatment*. 2nd ed. Cham: Springer; 2022. p. 731-747. https://doi.org/10.1007/978-3-030-82479-2_36.
29. Karst WA, Nijs HGT, Bilo RAC. Child abuse. In: Houck MM, editor. *Encyclopedia of Forensic Sciences*. 3rd ed. Oliver Walter; 2023. p. 552-557. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-823677-2.00250-6>.
30. Nirengi Derneği. Çok geç olmadan İstanbul! Paydaş analizi ve politika raporu [Internet]. İstanbul; 2018 [cited 2023 Feb 2]. Available from: <https://www.sivilsayfalar.org/raporlar/nirengi-derneği-cok-gec-olmadan-istanbulpaydas-analizi-ve-politika-raporu/>
31. Uzun Çiçek A. Çocuk istismarı ve ihmali. In: Ataseven H, Altun A, editors. *Güncel Pratik Tıp El Kitabı - 2* [Internet]. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü; 2021 [cited 2023. p. 163-178. Available from: https://www.researchgate.net/profile/Ayla-Uzun-Cicek/publication/360727087_COÇUK_İSTİSMARI_VE_IHMALI/links/62877d306e41e5002d34de1e/COÇUKİSTİSMARI-VE-IHMALI.pdf
32. Şahin Y. Adli olgularda adli rapor düzenleme. In: Saka NE, editor. *Adli tıp ve adli bilimlerde klinik uygulamalara bakış*. 1st ed. Ankara: Akademisyen Kitabevi; 2019. p. 1-14. <https://doi.org/10.37609/akya.2162>.
33. Saka NE, Toprak D. Acil olmayan adli olgulara birinci basamak sağlık hizmetlerinde yaklaşım ile ilgili yapılmış son on yıllık çalışmaların değerlendirilmesi. *Euras J Fam Med*. 2019;8(Suppl 1):40. <https://doi.org/10.33880/ejfm.201908>.
34. Özer E, Kırıcı GS, Aydoğdu Hİ, Pekşen TF. Adli bilirkişilik. İçinde: Saka NE, editor. *Adli tıp ve adli bilimlerde klinik uygulamalara bakış*. 1st ed. Ankara: Akademisyen Kitabevi; 2019. s. 173-176. <https://doi.org/10.37609/akya.2162>.
35. Polat O, Dokgöz H, Saka NE. Çocukluk çağı intihar ve intihar girişimleri. *Çocuk Forumu Dergisi* 2003;6(1):47-59. https://www.researchgate.net/publication/366391218_Cocukluk_Cagi_Intihar_ve_Intihar_Girisimleri_-_Childhood_Suicides_and_Suicide_Attempts
36. Saka NE. Çocuk istismarı ve ihmali önemli bir bileşen (eylem-kavram): 'ihmal'. *Klinik Çocuk Forumu*. 2005;32-41. https://www.researchgate.net/profile/Naiile-Saka/publication/366391304_COÇUK_İSTİSMARI_VE_IHMALİNDE_ONEMLI_BIR_BILESEN_EYLEM-KAVRAM_IHMAL_NEGLECTAS_AN_IMPORTANT_COMPONENT_CONCEPT-ACTIVELY_IN_CHILD_ABUSE_AND_NEGLECT/links/639ef2eb40358f78ebfd93ba/COÇUK-İSTİSMARI-VE-IHMALİNDE-OeNEMLI-BIR-BILESEN-EYLEM-KAVRAMIHMAL-NEGLECTAS-AN-IMPORTANT-COMPONENT-CONCEPT-ACTIVELY-INCHILD-ABUSE-AND-NEGLECT.pdf
37. Saka NE, Temel G. Hekim sorumluluğu. İçinde: Saka NE, editor. *Adli tıp ve adli bilimlerde klinik uygulamalara bakış*. 1st ed. Ankara: Akademisyen Kitabevi; 2019. p. 321-335. <https://doi.org/10.37609/akya.2162>.
38. Karahan AB. Sağlık Mesleği Mensuplarının Suçu Bildirmemesi Suçu (TCK m.280). *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 2019 30;25(2):580-610. <https://doi.org/10.33433/maruhad.667619>.
39. T.C. 5237 Sayılı Yasa. 12/10/2004 Tarih ve 25611 Sayılı T.C. Resmi Gazetesi [Internet]. 2005 [cited 2023 Nov 19]. Türk Ceza Kanunu (TCK). Available from: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
40. Saka NE. Yaşanılanlar Buz Dağının Görünen Kısmı Kadar mı? 'Adli tıp bakışı ile çocuğun ihmali ve istismarı. *Günebakan Dergisi*. 2022;83:10-25. <https://www.tto.org.tr/page/83/#page/10>